

**İBTİDAİ TƏHSİLİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
ACTUAL PROBLEMS OF PRIMARY EDUCATION**

UOT 37.1

Reyhan Tapdıq qızı Hacızadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0002-2287-2905>

E-mail: reyhan.hacizad@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).68-71](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).68-71)

**İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ ŞAĞİRDŁƏRİN MÜSTƏQİL İŞLƏRİNİN
TƏŞKİLİ ZAMANI İDRAK FƏALLIĞININ İNKİŞAFI**

Рейхан Тандыг гызы Гаджизаде

преподаватель Азербайджанского Государственного

Педагогического Университета,

доктор философии по педагогике

**РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

Reyhan Tapdig Hajizade

teacher at the Azerbaijan State Pedagogical University,

doctor of philosophy in pedagogy

**INDEPENDENT WORK OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS
DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITIES IN THE ORGANIZATION**

Xülasə. Məqalədə məktəblərimizin ibtidai sinif şagirdlərinin müstəqil işlərinin təlim prosesində səmərəli təşkili zamanı idrak fəallığının inkişaf etdirilməsi məsələsinə toxunulmuşdur. Tədqiqat müstəqil işlərin təşkili ibtidai sinif şagirdlərinin maraqlarına uyğun olması, öz işinin mahiyyətini aydın başa düşməsi, nəticənin əldə olunmasına səy göstərməsi, əqli-iradi eyni zamanda fikri fəallıq, yaradıcı fəallıq, idraki fəallıq, və s. qabiliyyətlərin səfərbər edilməsi üçün müəllim tərəfindən müvafiq şəraitin yaradılması, onların müstəqil işə cəlb olunması və təşkilindən ibarətdir.

Açar sözlər: *müstəqil iş, yaradıcı qabiliyyət, idrak fəallığı, ibtidai sinif şagirdləri, şagirdlərin müstəqilliyi.*

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития познавательной активности при эффективной организации самостоятельной работы учащихся младших классов в процессе обучения. Организация самостоятельной исследовательской работы должна соответствовать интересам учащихся младших классов, им следует четко понимать суть своей работы, стремиться к достижению результата, развитию мыслительно-волевой, интеллектуальной, творческой активности, познавательной гибкости и т.д. Она заключается в создании учителем соответствующих условий для мобилизации способностей, вовлечении их в самостоятельную работу и ее организацию.

Ключевые слова: *самостоятельная работа, творческие способности, познавательная активность, учащиеся начальных классов, самостоятельность учащихся.*

Abstract. The article deals with the problem of the development of cognitive activity in the effective organization of independent work of students of younger classes during the training process. The organization of independent research work should correspond to the interests of students of younger classes, they should clearly understand the essence of their work, strive to achieve the result, develop mental-

volitional and intellectual activity, creative activity, cognitive flexibility, etc. d. It consists in creating appropriate conditions for the mobilization of abilities by the teacher, involving them in independent work and its organization.

Key words: *independent work, creative abilities, cognitive activity, elementary school students, students' independence.*

K.D. Uşinski şagirdlərin yaxşı təşkil olunmuş müstəqil müşahidələrinə və onların müstəqil qoyduqları təcrübələrə böyük əhəmiyyət verirdi. O, yazırdı “Öz fikirlərini yaxşı ifadə etməyi bacarmamaq çatışmamazlıqdır; lakin müstəqil fikrə malik olmamaq daha böyük çatışmamazlıqdır. Müstəqil fikirlər isə yalnız müstəqil surətdə qazanılmış biliklərdən doğur.” (1)

Böyük pedaqoq düzgün olaraq yazırdı ki, təlimin tərbiyə vasitəsi olması üçün təlim prosesində şagirdlərin müstəqilliyi təmin olunmalıdır.

Göründüyü kimi, K.D. Uşinski şagirdlərin müstəqil işi, onlarda müstəqilliyin inkişaf etdirilməsi problemini daha dərindən təhlil etmiş və təlimin təcrübəsi baxımından qiymətləndirməyə çalışmışdır.

Şagirdlərin müstəqil işlərinə həsr edilmiş tədqiqatlardan biri M. İsmixanovun “İbtidai təlimdə şagirdlərin müstəqil işi” əsəridir. O, bu əsərdə müstəqil işləri şagirdlərin müstəqil təlim fəaliyyətində zehni və əməli xarakterli əsas təlim əməliyyatlarına uyğun olaraq təsnif etməyin üstünlüyünü əsaslandırır, ibtidai siniflərdə keçirilən müxtəlif təlim fənlərindən misallar gətirərək, dərsin ayrı-ayrı mərhələlərində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkilinə dair konkret nümunələr verir. (2)

“Şagirdlərin müstəqil işi” anlayışının mahiyyətini yaxşı dərk etmək üçün ona “fəallıq” və “müstəqillik” anlayışları ilə əlaqədə baxmaq lazımdır. Söhbət təlim prosesindən getdiyindən, bacarıq və vərdislər öyrəndiyindən hər cür fəallıq və müstəqillik deyil, təlim prosesinin əsas funksiyalarının yerinə yetirilməsinə yardım edəcək idrakı fəallıq və müstəqillik nəzərdə tutulmalıdır.

Pedaqoji ədəbiyyatda “idrakı fəallıq”, “fikri müstəqillik”, “yaradıcı fəallıq”, “yaradıcı müstəqillik” anlayışlarına da rast gəlmək olur. Bəzən fəallıq adı altında şagirdin fəaliyyətindəki ancaq xarici əlamətlər nəzərə alınır: şagirdin daim hərəkətdə olması, tez-tez suala cavab verməyə can atması və s. Əlbəttə, idrakı fəallığın bu cür başa düşülməsi birtərəflidir. Çünki şagird sakit halda da fəal ola, fəal surətdə fikirləşə bilər. Həqiqi idrakı fəallıq məhz daxili fəallıqla əlaqədar olduğundan, onu əsas götürmək lazım-

dır. Sözsüz ki, bu zaman xarici təzahürlər də nəzərə alınmalıdır.

Eyni zamanda, müəlliflər kollektivi tərəfindən yazılmış pedaqogika dərslərində bu məsələdən bəhs edilərkən göstərilir: “Fəallıq dedikdə, biz buna birtərəfli, yəni ancaq zehni fəallıq və ya yalnız əməli fəallıq kimi yanaşmamalıyıq. Şagirdin həm zehni fəallıq göstərməsi, nəticələr çıxarması, təhlillər aparması və s., həm də əməli fəallıq göstərməyi, xüsusən nəzəri biliklərin əmək prosesində tətbiq etməsi çox mühümdür. Qeyd etməliyik ki, əməli fəallıq da zehni fəallığın iştirakı və nəzarəti altında aparılır. (3)

Deyilənlərdən göründüyü kimi, idrakı fəallıq şagirdlərin fiziki və əqli qabiliyyətlərinin sadəcə gərginləşməsi deyil, yalnız fəal xarici təzahürə malik olan fəaliyyət deyildir. İdrak fəallığı şagirdlərin optimal vaxt ərzində fəaliyyət üsullarına və biliklərə daha səmərəli yiyələnməsi səyində, təlim məqsədinin yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün əqli-iradi qabiliyyətlərin səfərbər edilməsində özünü göstərir. İdrak fəallığının daha yüksək səviyyəsi yaradıcı fəallıqdır. Yaradıcı fəallıq isə aşağıdakı xüsusiyyətlərlə səciyyələnir.

1. Verilmiş tapşırıqların həlli üçün zəruri olan şərtləri axtarib tapmaq, bu işə yaradıcı şəkildə yanaşmaq.

2. Qarşıda duran təlim materialının öyrənilməsinə daxili ehtiyac duymaq.

3. Öyrənilən materialın həcmi genişləndirməyə, məzmununu dərinləşdirməyə və bunun üçün əvvəllər qazanmış biliklərdən daha çox istifadə etməyə çalışmaq.

Beləliklə, nəzərə alınmalıdır ki, fəallıq, fikri fəallıq, yaradıcı fəallıq şagirdlərin müstəqilliyindən ayrılmazdır.

Müstəqillik haqqında prof. Y.Ş. Kərimovun da fikirləri diqqəti cəlb edir: “Şagirdlərin müstəqilliyini təmin etmək üçün, hər şeydən əvvəl, müəllim müstəqilliyi təmin edən prinsipləri nəzərə almalıdır; şagirdlər müstəqil yerinə yetirməli olduqları işin mahiyyətini aydın başa düşməli, düzgün gedişini dərk etməli, ona öz münasibətlərini bildirməyi bacarmalıdır; müstəqil işlər mahiyyətinə görə şagirdlərin güclərinə,

maraq və meylinə müvafiq, məzmununa, quruluşuna görə şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün, əqli fəaliyyətinin, yaradıcı imkanlarının inkişafını təmin etməlidir” (4).

Nəhayət, yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq şagirdlərin müstəqil işlərinin əsas əlamətlərini bu cür müəyyən etmək olar:

1. Müəllimin bilavasitə iştirakı və kənar şəxslərin köməyi olmadan şagirdlərin müstəqil işləməsi.

2. Əsasən, müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş tapşırığın olması.

3. Tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün müəyyən vaxtın ayrılması.

4. Müstəqil işi zamanı şagirdin müəyyən təlim çətinliklərini aradan qaldırmaq üçün əqli və fiziki gərginlik keçirilməsi.

5. Müstəqil iş zamanı şagirdlərin ümumi inkişafının təmin edilməsi və tərbiyə məqsədlərinin həyata keçirilməsi.

Deyənləri ümumiləşdirərək təlim prosesində şagirdlərin müstəqil işinə aşağıdakı tərfi vermək olar.

Müəllim təlim tapşırığını şagirdin əqli və əməli fəaliyyət göstərərək bunun üçün xüsusi ayrılmış vaxtda, bilavasitə kömək olmadan yerinə yetirməsi şagirdlərin müstəqil işidir.

Beləliklə, müstəqil işlərin təşkilinin əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllim və şagird münasibətlərinin demokratik təfəkkür əsasında qurulmasının, şagird müstəqillik qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsini, təlimi öyrədən və öyrənən subyektlərin tabe və asılı deyil, bərabər tərəflər kimi müəyyənləşdirilməsini, bir sözlə, şagirdin cəmiyyətin üçün yararlı və yaradıcı şəxsiyyət olaraq ehtiva edir.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin dərslər zamanı müstəqil işlərinin təşkilində idrak fəallığının inkişafı çox mühümdür. Belə ki, müstəqil işlər zamanı ilk öncə müəllim təlimə maraq oyatmalıdır. İdrak marağı da ümumiyyətlə, marağın növlərindən biridir. Onun səciyyəvi xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, xüsusi bir obyektə, yəni obyektiv qanunların dərk edilməsinə yönəlmiş olur. Başqa sözlə desək, idrak marağı şəxsiyyətin həyatı, onun sirlərini dərk etməyə, başa düşməyə, öyrənməyə göstərdiyi cəhddir, münasibətdir. Təlim marağı, ümumiyyətlə, marağın digər növlərinə nisbətən idrak marağına daha çox yaxınlaşır, lakin onunla eyniyyət təşkil etmir.

Şagirdlərin təlim marağının spesifik cəhətləri aşağıdakılardan ibarətdir: a) bu marağın yaranmasında və inkişafında müəllimin mühüm rolu vardır; b) təlim marağı – şagirdlərin diqqətinin, əsasən, tədris materiallarındakı anlayışlar sistemini dərk etməyə yönəldilməsidir; c) bu maraq uşaqları bilik əldə etməyə həvəsləndirən daxili tələbatdır, motivlərdir və s.

Təcrübə göstərir ki, şagirdlərin əksəriyyəti bütün fənlərə eyni cür maraq bəsləmir, bəzi fənləri daha çox sevir, başqaları ilə az maraqlanırlar. Bu, müxtəlif səbəblərdən irəli gəlir: şagirdin fikrinə görə, bu və ya digər fənnin həyatda daha çox əhəmiyyətə malik olması; ailənin təsiri; müəllimin şəxsiyyəti və bacarığı; dərslərin keyfiyyəti və s. Əlbəttə, bunlardan belə bir nəticə çıxarmaq olmaz ki, guya uşağın digər fənlərə marağını inkişaf etdirmək mümkün deyildir. Əksinə, müəyyən şərtlərə əməl etməklə (məsələn, dərslər maraqlı qurmaq, tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək, hər bir fənnin lazımlı olduğunu başa salmaq və s.) uşağın keçilən bütün fənlərə maraqlarını inkişaf etdirmək mümkün və lazımdır.

Məsələn, biz keçən il Bakı şəhərində olan məktəblərdən birində müşahidə zamanı dərslərdə şagirdlərin bir qisminin dərslə cəlb olunmadığını və təlimin onlar üçün maraq oyatmadığını müşahidə etdik. Burdan da aydın görünür ki, təlimə cəlb olunmayan şagird üçün müstəqil işlərin təşkili çətin və faydasız olacaqdır. Bu səbəbdən daha səmərəli yollardan istifadə etmək məqsədə uyğun sayılır.

Dərslərdə müstəqil işlər müxtəlif məqsədlər üçün təşkil oluna bilər. Məsələn, yeni öyrədilən biliyin mənimsənilməsinə bilavasitə kömək edən əvvəlki mövzuların təkrarı üçün şagirdlərin müstəqil işlərini təşkil etmək olar; yeni dərslə aid bəzi faktlarla uşaqları tanış etməkdən ötrü onların müstəqil işlərini (müşahidələrini) təşkil etmək mümkündür; biliyi müəllimin bilavasitə müdaxiləsi olmadan kitabdan oxuyub öyrənmək məqsədi ilə şagirdlərə müstəqil iş tapşırıla bilər və s.

Müəllimlə şagird, eləcə də şagirdlə şagird arasındakı münasibətlər də təlim marağına müəyyən təsir göstərir. Belə münasibətlər, müstəqil işlər zamanı bir qayda olaraq, təlimin təşkil üsulları ilə bağlı şəkildə meydana çıxır və mühüm amil rolunu oynayır. Bunu yığcam şəkildə şərh etməyə çalışaq: a) müəllim sinfin bütün şagirdlərini eyni xarakterli və eyni məzmunlu işlə

cəlb edir; b) müəllim bütün siniflə eyni vaxtda və eyni tərzdə məşğul olur; c) tapşırıqlar şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun olur; d) tapşırıqlar düşündürücü və maraq tələb edən olur; e) şagirdlərdə mövcud bilik və bacarığın səviyyəsi və müxtəlif çətinliyə malik olan tapşırıqların verilməsi nəzərə alınır. Eyni zamanda müəllimlər ibtidai siniflərdə təlim zamanı şagirdlərin müstəqil işini səmərəli təşkil etməyi zəruriliyinin müasir həyatın tələblərindən irəli gəldiyini bil-məlidirlər. Belə bir zərurəti aydın təsəvvür edən hər bir sinif müəllimi təlim zamanı şagirdlərdə

müstəqilliyi inkişaf etdirməyə daha geniş yer verər.

Problemnin aktuallığı. İbtidai sinif şagirdlərinin təlim zamanı müstəqil işlərə cəlb olunması, onların gələcəkdə sərbəst şəkildə istənilən problemin öhdəsindən gəlməsi, eyni zamanda yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemnin yeniliyi. Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərin müstəqil işlərin təşkili zamanı idrak fəallığının inkişafı üçün istifadə olunan metod və üsullar diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Məqalə mütəxəssislər və gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Ушинский, К.Д. Собрание сочинений. -М., -1950. – с 34-35.
2. İsmixanov, M. İbtidai təlimdə şagirdlərin müstəqil işi. – Bakı, -1978.
3. Muradxanov, M. və b. Pedaqogika. – Bakı, -1964. – s. 113-114.
4. Kərimov, Y. Ana dilinin tədrisi metodikası. – Bakı, -2003. –258 s.
5. Əliyev, İ. İbtidai siniflərdə dərs zamanı şagirdlərin müstəqil işlərinin səmərəlilik şərtləri. – Bakı: Nurlan, – 2007.

Redaksiyaya daxil olub: 12.03. 2025